

על המהדורה המחודשת של "אחד משלנו" בהוצאת כנרת, זמורה-ביתן, 2014

רמה זוטא

אמא ימימה כתבה הרבה. כילדה הייתי נרדמת בלילות לרחש המקשים של מכונת הכתיבה הקטנה שלה בחדרון הסמוך, עם ניירות הקופי שהיו נתונים בין העמודים, מאזינה לזעם העצור של הגלגלת כשנתלש העמוד שלא עלה יפה, וכשלמדתי לקרוא הייתי מתגנבת אל מאחורי גבה וקוראת בשקט את העלילות שרקמה. את העלילות שאבה מן המציאות הסובבת, מהמאורעות בארץ ומחיי הילדים סביבה, תחילה כגננת ואחר כך מחיי ילדי המשפחה וחבריהם, ודמיונה הפורה הוסיף על כל אלה אגדות ומעשיות ופלאים; גם אם המציאות הייתה מרה, הרי האופטימיות שלה חייבה להביא סוף טוב.

אמא-ימימה ליוותה אותי בסיפוריה שתאמו את התפתחותי. סיפורה 'ביקור הצעצועים' צמח מתוך מחלותיי בגיל שנתיים; כשהייתי ילדה בגן, נכתבו סיפורי הטף שלה, כמו 'מוקי ברוגז עם אמא', 'חצו של יורם' ואחרים. אחר כך עלתה אתי לבית הספר וכתבה סיפורים לבני 10-12, ספרים בצד רשימות ל"דבר לילדים", תסכיתים לפינת הנוער ולפינת הילד ברדיו. הייתי מתפלאה מדוע נסעה לירושלים לשדר כשאני שומעת אותה במקלט הענק שמוצב בסלון: לפעמים אפילו הייתי מחפשת אותה מאחוריו. "פינת הנוער" שימשה כלי חינוכי ובידורי מן המעלה הראשונה בשנות השלושים והארבעים, ושודרו בה תסכיתים הן מהספרות הנכתבת הארצישראלית הן מן הספרות הקלאסית העולמית, כמו **הלב של ד'אמיציס** או **אוהל הדוד תום**. משחר ילדותה של ימימה ברוסיה, שימשה לה הכתיבה פורקן למציאות הקשה, ונוכחנו בכך כשגילינו אחרי מותה את יומניה הגנוזים, שהוצאנו לאור לפני כעשר שנים.

בשנת 1945 הופיע בהוצאת טברסקי **שמונה בעקבות אחד**, ספר החבורה הראשון של ימימה, שאוריאל אופק אבחן כספר החבורה הראשון הארצישראלי. אולי כדאי להזכיר כאן ששנתיים קודם לכן נדפס ספרה **עורה מעיין** (הוצאת יבנה), ספר קטן ונשכח למדי, מעין טיוטה לסיפור החבורה הראשון שלה, בלוויית ציורי נחום גוטמן. ניתן למצוא בו נקודות שיפותחו הרבה בספריה הבאים: **שמונה בעקבות אחד**, **אחד משלנו ומעגל הסתרים** – חבורת ילדים (כאן בקיבוץ בעמק בית שאן), ילדה ושמה נירה, צברית שזופה מאוד, בתים לבנים עם גגות אדומים, חדר אוכל ופעמון הקורא לצאת לעבודה, הקיבוץ הוא

”משפחה גדולה”, האם עובדת בכרם; על הכול שורה אווירת תום אידילית. את העלילה מובילים סיפורי אגדות על ארץ השינה וארץ הפלאות, העמק לרגלי הגלבוץ הוא פתח גן עדן שמלכת השממה כלאה בו את המעיין, הוא הפך לביצה ממארת שתנים מייללים בה – עד שבאו החלוצים, הקימו חומה ומגדל וגאלו את המעיין מכלאו. אגב, שמות גיבורי הסיפור נלקחו משמות אמיתיים של ילדי תל-עמל (לימים ניר דוד): נירה ורוני הן בנותיו של שמואל, ידיד המשפחה, וערן הוא אחיינו של אלתרמן.

שמונה בעקבות אחד זכה לקבלת פנים חמה ואוהדת של ילדי הארץ ושל הביקורת, לעיבודי סרטים ומשחקים, כך בשנות הארבעים וכך עם הופעת העיבוד המחודש שלו ב-1995, בשיתוף ימימה, כשלוש שנים לפני מותה. הדמויות בספר זה ובבאים אחריו ריאליסטיות מאוד, כאילו ילדי השכנים מן הדלת הסמוכה, שהקוראים הצעירים עשויים להזדהות אתם ועם משובותיהם, עם היחסים בינם לבין עצמם ובינם לבין הוריהם והמבוגרים בכלל. הנסיעות הרבות, שהיו חלק מעבודתו של אבא ב”הגנה” ושעשינו אותו ועם אימא בכל רחבי הארץ, הביאו אותנו לחופה של הכינרת ואת אימא לקיבוץ גינוסר, שם נרקמה בראשה הדרמה בדבר תפיסת המרגל הגרמני. במיוחד אני זוכרת נסיעה אחת למפעל האשלג בצפון ים המלח, ואת פליאתי למראה הצמחייה המיוחדת שעטרה את חופו של ים המוות, מתעלף בחום של ארבעים מעלות ויותר. אולי אז הבזיק בימימה הגץ שהבעיר את עלילת **אחד משלנו**.

גיבורו של **אחד משלנו**, ספר שראה אור בהוצאת טברסקי בשנת 1947, הוא הנער חגי, גיבור **שמונה בעקבות אחד**; זהו מעין ספר המשך העומד בזכות עצמו, ופה ושם מאזכרת בו פרשת המרגל דר’ ברג מהספר שקדם לו. סיפור הרפתקאות זה מתרחש בימים שבין תום מלחמת העולם השנייה לבין מלחמת העצמאות: ימי המאבק בבריטים, ימים שבהם לחופי הארץ הגיעו בדרך לא דרך ספינות רעועות שעל סיפונן פליטי השואה, רצוצי גוף ונפש. חגי המספר מגיע בחופשת הפסח למשפחת ידידים במושב; הוא נקלע לעלילה רבת אירועים עם בתם רוני הפטפטנית והצחקנית, עם עדנה הרחפנית ועוזי הלבן, חבורה צברית מאוד, שבמרכזה דמות חדשה: הילד הפליט, האחר והזר, השונה (בעל ”פנים מוזרות”, ”שתי עיניים שחורות שהתרוצצו כחיות נפחדות ובזוויות הפה חרוש היה קמט של סבל רב”, רועד ונפחד, חושש ממגע עם בני אדם (עמ’ 24-25). לכל המקומיים נתנה ימימה שמות אופייניים לבני היישוב המתחדש, כמו עדנה ורוני ועוזי ויחיעם כאן, ואילן **בשני רעים יצאו לדרך**, ואילו הפליט נושא שם מסורתי האופייני לילדי הגולה, יוסף, פה **באחד משלנו**, ויעקב (ינק) **בשני רעים יצאו לדרך**. יוסף מתייפח בלילות, נפשו נפגעה בשואה, והוא מבקש עזרה מן הילדים לרפא את ה”פצע בלב”, כהגדרת רוני (עמ’ 8). דמות נוספת בכפר היא מנחם הזקן, המתקן יצולים ולבבות שבורים בעזרת עשבי

מרפא, והמספרת מדמה אותו לאלהו הנביא; ברוח זו נשלחת החבורה לים המלח למצוא את צמד העדעד, המחזיר לכל הטועם ממנו את שמחת החיים.

כדי לטוות עלילה בלשית, ימימה נעזרת במבנה המאפיין את מרבית ספרי החבורה שלה: פרקים-פרקים בעלי כותרות כוללניות וסיומים של משפטי מתח קטועים ("ואילו למחרת היום"...; "ופתאום"; "זה היה הבחור"...). היא מטמינה זרעים מסקרנים כמו דמות שחולפת מתחת לחלון (עמ' 46) או בחור מסתורי הקרוי "כנפיים" (עמ' 71), ומגבירה את המתח על ידי חשאיית המשימה, השהיה ותיאורי טבע, סכנות ועלילות משנה, כמו היקלעות הילדים למנזר במדבר יהודה, פתקים של סימני דרך שמפוזרים לאורך דרכה של החבורה, "פנצ'רים" ותקלות בלתי צפויות. לחבורת הילדים הראשית מסייעות במהלך המסע חבורות ילדים נוספות, בירושלים ובמפעל האשלג, וזאת כדי להמחיש את ערך הרעות והערבות ההדדית, ההקרבה, "אחד למען כולם – כולם למען אחד". כמה מבוגרים עוזרים לחבורה – ומספרם בספר זה גדול יותר מאשר **בשמונה בעקבות אחד**. במהלך הדרך שזורים פרקי היסטוריה של ארץ ישראל ובעיקר של ירושלים ומדבר יהודה. לצברים משמשים הסיפורים כהשלמה לחומר הנלמד בבית הספר, ואילו אצל יוסף נפתח פרץ המראות הנוראים מן השואה, והוא מטיח כנגד הדמות הקרויה "משיח" מדוע לא הגיע להצילם, במה חטאו? (עמ' 92). הוא נזכר בגנבת הגבולות ובקולות הקורבנות למולך הנאצי – ועם זאת הוא מגלה גבורה עילאית ומיישם בגופו את ערך ההקרבה למען הכלל. כך, ככל שמתקדמת העלילה והחבורה מתגבשת, יוסף הופך ממילא ל"אחד משלנו" – גם ללא העדעד. בסופו של הסיפור נוסע חגי שוב למושב, ליום הולדתו של יוסף, ואינו מכיר אותו כמעט: שזוף, פרוע שיער, מזיע, מכנסי החאקי שמוטים – צבר כמונו (עמ' 188). את דמותו ואת שאר הדמויות והעלילות הביא בספר ידידה הטוב של ימימה, הצייר והסופר הנפלא נחום גוטמן, שאייר רבים מספריה.

הספר נכתב בשעתו בשפה קולחת, ששילבה דרך דיבור יומיומית, לא מעט סלנג, עם פסוקים מן התנ"ך והמדרש, מקורות שהיו אהובים מאוד על ימימה, ועוד ארחיב בכך בהמשך. הרבה אזכורים יש בו למשחקים ולספרים של התקופה, והם מחיים את ההווי והחוויות. ספרים כמו **עלי באבא וארבעים השודדים**, **שלושה בסירה אחת**, **הקוסם מארץ עוץ**, **ילדי רב החובל גרנט** ועוד. המציאות של אותם ימים מומחשת בלשון הדימויים והתיאורים: מכונית משא המובילה חלב, קשר אלחוטי עם המפעל בים המלח, פנס קסם, צבא הוד מלכותו, איכר בכפר שמשמעו חבר מושב, למצלמה קראו "צלמניה", הילד השובב מכונה "שייגץ" או "תכשיט" ועוד ביטויים של התקופה.

בקרב ה"עקורים", הניצולים ששרדו ושהו במחנות באירופה, היו ילדים רבים ללא הורים, שנספו או אבדו בשנות האימה. בעיתוני הזמן ההוא ובכללם "דבר לילדים" בשנים תש"ה--תש"ז (כרכים ט"ו-י"ז) בולט העיסוק בפליטים, במצבם במחנות ובהעפלה ארצה; זאת בסיפורים, במאמרים, בכתבות ובתרומות ("אני תורם את דמי החנוכה, 500 מיל, לפליטים"). ילדה בת תשע כותבת: "ביתנו פתוח לכל פליט ונקבל אותם בסבר פנים יפות... ונחלוק אתם את כל אשר לנו". העורך יצחק יציב מספר כל שבוע על מצב הילדים ששרדו, ברכה חבס מדווחת מהמחנות כי "רוב הילדים

משתוקקים לעלות לא"י", מרים וילנסקי-שטקליס מספרת אגדה על נער ג'ינג'י שטס למלך אנגליה לבקשו "שלח את עמי", הציל אותו משרפה – והוד מלכותו "פשוט מאוד" נעתר לשלוח מאה אלף ניצולים. העיסוק הנרחב בשואה ובחורבן היה מעין תגובה מאוחרת והפוכה לתפיסה של "שלילת הגלות", שהוטמעה בילדי הארץ מאז העליות הראשונות ושררה אפילו בשנותיה הראשונות של מלחמת העולם השנייה. תפיסה זו נועדה להקים בארץ דור של צברים גא, שזוף וחצוף ב"דוגריות" שלו, היפוכה של הפירמידה הגלותית. כשהידיעות על היקף ההשמדה חלחלו לארץ, ניסו המחנכים לכפר על קריעת הדור הצעיר מבית הגידול של סבא וסבתא באירופה. בספרות הילדים בולט הדבר בנושאי הכתיבה: קליטת הפליט והמעפיל, נתינה וחמלה, הזדהות עם הסבל – אך עם זאת לא חסרה ההנגדה בין "הם" ו"אנחנו", "כאן" ו"שם".

מגמה זו מופיעה אצל ימימה אפילו בסיפור ידוע שלה לטף, "זוג נעליים", שהתפרסם ב"דבר לילדים" בפברואר 1945. דנה (אחותי הקטנה) שבגן הילדים נותנת את זוג הנעליים שלה לשרה'לה הרעבה בגולה, "שם", ורקפת הפלאים מביאה אותה מהר ארצה. "כאן" ערוך השולחן ועליו לחם, חמאה ותפוח זהב. במאי 1945, ממש לפני הניצחון, מודפס ב"דבר לילדים" סיפור מוקדם של ימימה ושמו 'המדורה: מסיפורי של נער פליט'. סביב מדורת ל"ג בעומר יושבים ילדי המושבה בעלי "פנים שזופות אשר לצברים", ואילו לשמואל, "נער פליט אשר אך מקרוב הצטרף לילדי התנועה", פנים חיוורות והוא שותק ושותק – עד אשר אש המדורה מזכירה לו את הבערה של בית הכנסת המפואר בעיירה.

בשנות השלושים והארבעים הוטמעו בנוער ערכי אהבת המולדת, הקרבה ורעות, הסתפקות במועט, שוויון ומסירות לכלל, לא בדרך של גיוס או כפיית אידאולוגיה, אלא כתחושת פטריוטיות והזדהות ששררה ביישוב כולו. **שמונה בעקבות אחד** מבוסס על קונצנזוס מוחלט, מבוגרים כילדים, שיש להילחם עד חורמה באויב הנאצי. הנרטיב ששלט בקרב הנערים והנערות באותם ימים, שאיפותיו וערכיו, הרעיון הקולקטיבי וההווי המיוחד של "מסביב למדורה", המסעות ברגל עם תרמיל על הגב, חליל וספר תנ"ך – כל אלה היו פרי חינוכן של תנועות הנוער. ההווי הייחודי הזה והערכים שבבסיסו, המשיכו לפעם ב"הכשרות המגויסות" שהקימו את הפלמ"ח בתחילת שנות הארבעים, וממנו הקרינו על השיח הצבאי בימי טרום מדינה.

ואחרי כל אלה, נחזור לשאלה הפשוטה: מדוע החלטנו, אחרי 67 שנים, ל"חדש" במקצת את **אחד משלנו** ולהציגו בפני ילדי המאה העשרים ואחת? לנוכח הצלחת העיבוד המחודש של **שמונה בעקבות אחד** ב-1995, שמודפס והולך מאז באלפי עותקים, ועל רקע העניין המתמשך בשואה ובקליטה, חשבנו כי ראוי לחזור על דרך העיבוד גם ב**אחד משלנו**, ברוחה של ימימה, כלומר להמיר את הביטויים הקשים לאוזנו של הקורא הצעיר היום, בביטויים קלים יותר. השינויים הם בעיקרם לשוניים, כלומר החלפה שולית של מילים, דימויים ואמירות – שנטועים במציאות ההיא, בלשון היונקת ממצאיאות היום, כדי שהילדים לא יתקשו בהבנתם. בסוגיה זו עסק עוד ביאליק בזמנו באומרו:

"כל תחיה", רינסנס בלעז, אינה בעצם אלא חזרה על הראשונות, אבל בדרך חדשה וקצרה [...] קציצה בנטיעות אינה עדיין עקירה מן השורש, גזרת כליה על הכל. אדרבה, מניחים גם הרבה מן הגזע, אם כדי להפריחו מחדש ואם כדי להרכיב בו זמורות חדשות, ואותו ה"נשאר" מן הגזע הוא הוא הלוז שבשדרת הדורות. [...] כל החומר הישן, לאחר שיעקר מתחמו ויעבור דרך המסננת של הטעם החדש והרוח החדשה שבימינו – יואר ממילא מבפנים ומבחוץ באור חדש..." (ביאליק, תש"ך, ריב-ריג)

ביאליק הכיר בדינאמיות של הלשון העברית ובתרומתו של כל דור לבניינה ולתחייתה. במפעל ה"כינוס" הידוע שלו, בעיקר בספר **האגדה**, ראה לפניו את הקורא בן זמנו, שהרכיב על הגזע את הזמורות החדשות כדי להפריחו. כשנכתבו ספרי הילדים בעברית לדור שלי, הייתה הקריאה בבחינת הבידור העיקרי. בתרגומים מספרות העולם קראנו – לפעמים לא ידענו למה הכוונה – ביטויים כמו "בתי ידיים", "פוזמקאות" ו"אלונטית", שנלקחו מכל רובד של הלשון. בחינוך החילוני הקפידו אז על לימוד המקורות, מקרא ופרקי אבות, מדרשים ושירת ספרד העברית, י"ל פרץ וביאליק – וכך התעשרה שפתנו. בד בבד הפכה הלשון העברית בצעדים מהירים ללשון דיבור, מסחר, מחקר, עיתונות, תקשורת וספרות. כיום בולטת השפעתה של הלשון המדוברת על לשון הספרות, למבוגרים ולילדים, ובמקביל התמעט מספר הילדים הקוראים, בוודאי יחסית לבני גילם לפני כמה עשרות שנים. סיבות רבות לכך ועיקרן התחרות הקשה על הזמן הפנוי של הילד, מצד אמצעי התקשורת האלקטרוניים ואורח החיים הדחוס והקופצני. בתחרות זו, אפילו הילד הקורא לא יתאמץ להבין "מילים קשות" בספר – הרי מולו מקרינה הטלוויזיה איור פשוט של דיסני. היה נראה לנו, אפוא, כי עיבוד סגנוני והחלפת ביטוי המציאות ההיא, של לשון ודימויים ספרותיים כמו "ולא אהיה עוד כגרוגרת דרבי צדוק" או "היד המצלפה במגלב" וסלנג בנוסח "יש לך זיפיץ בראש", הם חיוניים כדי שהילדים של היום יקראו בספר.

מאילו מקורות ינקה ימימה? מבית ציוני דובר עברית ברוסיה. בשנת 1921 והיא בת 12, עלתה ארצה, תחילה אל בית הספר "למל" בירושלים שמוריו, כמו ק"י סילמן, הקפידו מאוד על עברית רהוטה ומצוחצחת. היא המשיכה בגימנסיה הרצליה בתל אביב, שגם בה הושם דגש על העשרת הלשון (מבני כיתתה יצאו כותבים ומתרגמים רבים כמו אפרים ברוידא, חיים גמזו ויצחק כפכפי). לימוד מקרא ומדרשי אגדה היה חלק חשוב בתכנית הלימודים של המוסד החילוני הזה. מוריה, למשל, בן ציון מוסינזון וחיים בוגרשוב, לימדו תנ"ך ברוח ביקורת המקרא. מוסינזון טען כי התנ"ך אינו ספר לימוד הדת ודברי הימים בלבד, אלא "שארית הספרות הלאומית המקורית של עם ישראל". לא ייפלא אפוא שספריה של ימימה מלאים פתגמים ומימרות, חלקם בהיתול ובביקורת על עצם המליצה. כך משובצים באחד משלנו פסוקים כמו "די לחכימא" ו"לכל עת זמן תחת השמש" לצד סלנג בן הזמן, כמו "חרבון" או "בחור אייזן". בספר זה מובאות אגדות רבות מן המדרש, שנלמדו מספר **האגדה** לביאליק ורביניצקי. ביאליק החשיב מאוד את האגדה העברית הכתובה וראה בה את התבנית הספרותית העיקרית, ששלטה מאות שנים בעולם היצירה החופשית של העם. כתוספת

חיה למסעם של הילדים בירושלים בספר שלפנינו, הביאה ימימה הרבה מ"אגדות החורבן"; לדוגמה, האגדה המספרת כי "ביום תחיית המתים, עם בוא המשיח, שני גשרים יחברו את הר הזיתים עם הר המוריה, האחד עשוי ברזל והשני נייר. הגויים יעברו על גשר הברזל והוא יישבר תחתם, ובני ישראל יעברו על גשר הנייר לחיי נצח בהר המוריה". היא משליכה (עמ' 96) את לשון האגדה על דברי יוסף, המטיח כנגד חבריו את השאלה מדוע לא נבקע גשר הברזל ומוטט את הרשעים-הנאצים. סיפורי המחילות ביום תחיית המתים מעלים בזיכרונו את הבונקרים, והזעקות בגיא המולך – את הזעקות במשרפות. סוגה זו של האגדה לילדים הייתה אז נפוצה מאוד וב"דבר לילדים" הובאו עיבודים של אגדות מהמדרשים, מרוסיה, מסין ומארצות הים התיכון. ימימה עצמה אהבה מעשיות עם ואגדות, תרגמה הרבה מהן, אספה ספרי אגדה בשפות שונות – אוסף שהורשנו לספריית מכללת דוד ילין בירושלים.

ספר נוסף של ימימה העוסק בילדי השואה והניצולים הופיע בשנת 1950, **שני רעים יצאו לדרך**. הוא נכתב עוד ב-1948 בשיתוף פעולה הדוק בין ימימה לבין ידידתה מירה לובה, סופרת ומאירת ילדת אוסטריה. לובה לא שלטה די בעברית כדי לכתוב בה, אבל ידעה מספיק כדי לעבוד עם ימימה על התרגום. אני זוכרת את השתיים יושבות בביתנו ליד מכונת הכתיבה הקטנה, ימימה מביאה את הטיוטה לפרק הבא בעברית, לובה בגרמנית, ימימה מתרגמת – ולבסוף נולד פרק שהוא עיבוד של שתי הגרסאות. השתיים הכירו בחוגי התיאטרון שימימה הייתה מקורבת אליהם (בעלה של מירה היה במאי ב"אוהל"). ימימה הביאה לספר את הנופך הארצישראלי ומירה, שהייתה זרה להווי המקומי, סיפקה את אוירתה של אירופה. שני גיבורי הספר, אילן הצבר ועקב הפליט, יוצאים לאירופה בחיפוש אחר אחותו של יעקב שאבדה בשואה. בספר מתוארת קליטתו של יעקב בארץ, ואילו על ילדותו בשואה הוא מספר טיפין טיפין, בשל סגירותו ובשל חוסר רצונו להיזכר בעבר. למרות כל אלה עולים מן הסיפור לא מעט מזוועות המלחמה, אובדן המשפחות, הרעב, הגירוש, העינויים, ההשמדה והסבל. נראה שגם לספר זה תרמה ימימה את האופטימיות שלה. בסופן של הרפתקאות רבות ועלילה בלשית, מגלה יעקב את חנה'לה, אחותו, במנזר באיטליה, ומביא אותה ארצה. כמו בספר הקודם, גם כאן מובלטים ערכי הרעות והמסירות בעולם הילדים, ניכרת אהדה לפליט ורצון עז להפוך אותו לילד ככל ילדי ארץ ישראל: אחד משלנו.

